BÖLAJAK BOŞLANĞIÇ SINF ÖQITUVÇILARINING AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ETIKASINI RIVOJLANTIRIŞNING METODIK ASOSLARI

Kazbekova Elvira Maratovna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti öqituvçisi
DOI: 10.67620/yoshlarvailm.0340045

Annotatsiya. Mazkur maqolada bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining axborot texnologiyalari etikasini rivojlantirişning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim şaroitida bölajak pedagogning kasbiy tayyorgarligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalaniş bilan bir qatorda raqamli muhitda axloqiy me'yorlarga rioya qiliş, şaxsiy ma'lumotlarni himoya qiliş, mualliflik huquqini hurmat qiliş, akademik halollikni ta'minlaş, axborotni tanqidiy baholaş va sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyatli foydalanişni ham talab etişi asoslanadi.
Kalit sözlar: bölajak boşlanğiç sinf öqituvçisi, axborot texnologiyalari etikasi, raqamli etika, raqamli kompetensiya, axborot madaniyati, akademik halollik, sun'iy intellekt, metodik yondaşuv.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические основы развития этики информационных технологий у будущих учителей начальных классов. Обосновывается, что в условиях цифрового образования профессиональная подготовка будущего педагога должна включать не только эффективное использование информационно-коммуникационных технологий, но и соблюдение этических норм в цифровой среде, защиту персональных данных, уважение авторских прав, академическую добросовестность, критическую оценку информации и ответственное использование искусственного интеллекта.
Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, этика информационных технологий, цифровая этика, цифровая компетентность, информационная культура, академическая добросовестность, искусственный интеллект.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for developing information technology ethics among pre-service primary school teachers. It argues that professional teacher preparation in digital education should include not only the effective use of information and communication technologies but also adherence to ethical norms, protection of personal data, respect for copyright, academic integrity, critical evaluation of information, and responsible use of artificial intelligence.
Keywords: pre-service primary school teacher, information technology ethics, digital ethics, digital competence, information culture, academic integrity, artificial intelligence.

Kiriş

Zamonaviy ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi pedagoglarning kasbiy

tayyorgarligiga yangi talablarni qöymoqda. Elektron ta’lim platformalari, multimedia vositalari, internet resurslari va sun’iy intellekt texnologiyalarining öquv jarayoniga kirib kelişi öqituvçidan nafaqat raqamli vositalardan foydalaniş könikmasini, balki ulardan pedagogik, huquqiy va axloqiy jihatdan mas’uliyatli foydalanişni ham talab etmoqda.

Ayniqsa, boşlanğiç sinf öqituvçisi öquvçilarning raqamli madaniyati va axborotdan foydalanişga munosabatining şakllanişiga bevosita ta’sir körsatadi. Şu sababli bölajak öqituvçilarda şaxsiy ma’lumotlarni himoya qiliş, mualliflik huquqiga rioya qiliş, akademik halollikni ta’minlaş, raqamli muloqot madaniyatiga amal qiliş, axborotning işonçliligini tekşiriş hamda sun’iy intellekt yaratgan kontentdan mas’uliyatli foydalaniş könikmalarini rivojlantiriş dolzarb pedagogik vazifalardan biri sifatida namoyon bölmoqda.

Mahalliy tadqiqotlarda boşlanğiç sinf öqituvçisining raqamli psixologik madaniyati axborot madaniyati, muloqot madaniyati va raqamli pedagogik etika bilan özaro boğliq holda körib çiqiladi. Bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining axborot texnologiyalaridan foydalanişga metodik tayyorgarligida esa raqamli savodxonlik, axborot madaniyati va refleksiv faoliyatning integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Şu nuqtai nazardan, bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining axborot texnologiyalari etikasini rivojlantirişning metodik imkoniyatlarini örganiş, uning mazmuniy komponentlarini aniqlaştiriş hamda amaliyotga tatbiq etiş mumkin bölgan metodik mexanizmlarni asoslaş zarurati yuzaga keladi.

Adabiyotlar tahlili

Ş.S. Saydullayeva boşlanğiç sinf öqituvçisining raqamli psixologik madaniyatini axborot madaniyati, muloqot madaniyati, raqamli pedagogik etika va psixogigiyena bilan boğliq tarkibiy qismlar orqali yoritadi. Mazkur yondaşuv bölajak öqituvçining raqamli kompetensiyasini faqat texnik bilim va könikmalar bilan çegaralaş maqsadga muvofiq emasligini körsatadi.

B.A. Alikulova bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarini informatika va axborot texnologiyalarini öqitişga metodik tayyorlaş jarayonida raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, metodik tayyorgarlik va refleksiv faoliyatning özaro aloqadorligiga e’tibor qaratadi. Uşbu qaraşlar axborot texnologiyalari etikasini ham bölajak pedagogning umumiy kasbiy-metodik tayyorgarligi bilan uyğunlikda örganiş zarurligini körsatadi.

A. Törabekova bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining kognitiv-pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirişda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanişning ahamiyatini yoritadi. Mazkur yondaşuv asosida axborotni izlaş, saralaş, tahlil qiliş va pedagogik vazifaga muvofiq qöllaş bölajak pedagog kasbiy tayyorgarligining muhim jihatlaridan biri sifatida qaralişi mumkin.

Xorijiy tadqiqotlarda raqamli kompetensiyaning etik jihatlari alohida ilmiy muammo sifatida örganilmoqda. C. Novella-García va A. Cloquell-Lozano pedagoglarni tayyorlaş jarayonida raqamli kompetensiyaning etik ölçoviga e’tibor qaratib, texnologik tayyorgarlikni axloqiy mas’uliyat bilan uyğunlaştiriş zarurligini ta’kidlaydi.

UNESCOning sun’iy intellekt etikasi böyiça tavsiyalarida inson qadr-qimmati, adolat, şaffoflik, maxfiylik, ma’lumotlarni himoya qiliş va inson nazorati asosiy etik

tamoyillar qatorida qayd etilgan. Uşbu tamoyillarni bölajak öqituvçilarning raqamli tayyorgarligi mazmuniga moslaştiriş axborot texnologiyalari etikasi böyiça metodik yondaşuvlarni takomillaştirişga xizmat qilişi mumkin.

Tahlil qilingan ilmiy qaraşlar bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining raqamli kompetensiyasi tarkibida etik komponentning örnini alohida örganiş va uni rivojlantirişga qaratilgan metodik mexanizmlarni işlab çiqiş zarurligini körsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqola tadqiqotning nazariy-metodik bosqiçiga taalluqli bölib, unda bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining raqamli savodxonligi, axborot madaniyati, raqamli pedagogik etika va sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanişga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalarni örganişga asosiy e'tibor qaratildi.

Nazariy tahlil "axborot texnologiyalari etikasi", "raqamli etika", "raqamli savodxonlik" va "axborot madaniyati" tuşunçalarining ilmiy-pedagogik mazmunini aniqlaştirişga yönaltirildi. Kontent-tahlil orqali ilmiy manbalarda bölajak pedagoglarning raqamli faoliyatiga qöyiladigan etik talablarni ajratiş közda tutildi. Qiyosiy tahlil mahalliy va xorijiy ilmiy yondaşuvlarning umumiy hamda farqli jihatlarini aniqlaş imkonini berdi.

Tizimlaştiriş asosida axborot texnologiyalari etikasining ehtimoliy tarkibiy komponentlarini guruhlaştiriş, pedagogik modellaştiriş orqali esa ularni rivojlantirişga yönaltirilgan metodik tuzilmani konseptual jihatdan şakllantiriş nazarda tutildi.

Natija va takliflar

Nazariy manbalarni tahlil qiliş bölajak boşlanğiç sinf öqituvçisining axborot texnologiyalari etikasini uning kasbiy-raqamli tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi sifatida körib çiqiş imkonini beradi. Mazkur tuşunçani raqamli texnologiyalar va axborot resurslaridan pedagogik maqsadlarda foydalanişda axloqiy, huquqiy va kasbiy me'yorlarni anglaş, axborotni tanqidiy baholaş, şaxsiy ma'lumotlar va mualliflik huquqiga rioya qiliş, raqamli muloqotda mas'uliyatli xulq-atvorni namoyon etiş hamda öz raqamli faoliyatini etik mezonlar asosida baholaşga yönaltirilgan integrativ kasbiy sifat sifatida talqin qiliş taklif etiladi.

Ilmiy manbalardagi yondaşuvlarni umumlaştiriş asosida uşbu integrativ sifatning mazmunini motivatsion-aksiologik, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholaş komponentlari orqali ifodalaş maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Bunda komponentlarning har biri alohida vazifani bajaradi va ularning özaro boğliqligi bölajak öqituvçining raqamli muhitda mas'uliyatli pedagogik faoliyat yuritişga tayyorlanişini nazarda tutadi.

Motivatsion-aksiologik komponent talabaning raqamli muhitdagi faoliyatga qadriyatli munosabatini ifodalaydi. Unda mas'uliyat, halollik, adolat, inson qadr-qimmatiga hurmat va raqamli huquqlarga rioya qiliş kabi kasbiy-axloqiy qadriyatlarni anglaş muhim örin tutadi.

Kognitiv komponent raqamli muhitda mas'uliyatli faoliyat yuritiş uçun zarur bölgan bilimlar tizimini qamrab oladi. Bunga raqamli etika, şaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi, mualliflik huquqi, akademik halollik, raqamli xavfsizlik, media va axborot savodxonligi hamda sun'iy intellektdan foydalanişning etik jihatlari kiradi.

Faoliyatli-amaliy komponent egallangan bilim va qadriyatlarni muayyan pedagogik vaziyatlarda qöllaşga yönaltiriladi. Bunda axborot manbalarini tekşiriş, raqamli kontentni baholaş, mualliflik huquqiga rioya qiliş, şaxsiy ma'lumotlarni himoya qiliş hamda muammoli raqamli vaziyatlarda maqbul pedagogik-etik yeçimlarni işlab çiqiş kabi amaliy harakatlar nazarda tutiladi.

Refleksiv-baholaş komponenti talabaning öz raqamli faoliyati, tanlagan vositalari va qabul qilgan pedagogik qarorlarini etik mezonlar asosida tahlil qilişi bilan tavsiflanadi. Uşbu komponent talabaning öz faoliyatiga tanqidiy munosabatda bölişi, qarorlarning ehtimoliy oqibatlarini baholaşi va zarur hollarda öz harakatlarini takomillaştirişiga yönaltiriladi.

Mazkur komponentlarni amaliy jihatdan rivojlantirişda qöllanişi mumkin bölgan pedagogik vazifalar, metod va vositalar hamda şakllantirilişi közda tutilayotgan könikmalar 1-jadvalda tizimlaştirildi.

1-jadval

Axborot texnologiyalari etikasini rivojlantiriş komponentlarini metodik ta'minlaş

Komponent	Asosiy pedagogik vazifa	Tavsiya etiladigan metod va vositalar	Şakllantirilişi közda tutiladigan könikma
Motivatsion-aksiologik	Raqamli muhitdagi etik muammoni anglaş va unga qadriyatli munosabat bildiriş	Etik dilemma, muammoli vaziyat, munozara	Etik muammoni aniqlaş va unga mas'uliyatli munosabat bildiriş
Kognitiv	Raqamli faoliyatning axloqiy va huquqiy asoslarini özlaştiriş	Muammoli savol, tahliliy topşiriq, kontent-tahlil	Etik va huquqiy me'yorlarni tuşuntiriş, axborot işonçliligini baholaş
Faoliyatli-amaliy	Etik bilimlarni pedagogik vaziyatlarda qöllaş	Keys-stadi, loyiha, raqamli kontent ekspertizasi	Muqobil yeçimlarni işlab çiqiş va asoslangan pedagogik-etik qaror qabul qiliş
Refleksiv-baholaş	Qabul qilingan qaror va raqamli faoliyat natijalarini tahlil qiliş	Refleksiya kundaligi, portfolio, öz-özini baholaş	Qarorning oqibatlarini baholaş, öz faoliyatini tahlil qiliş va takomillaştiriş

1-jadvalda keltirilgan komponentlar metodikaning mazmuniy tuzilişini ifodalasa, ularning amaliy faoliyatda namoyon bölişi muayyan pedagogik harakatlar ketma-ketligini talab qiladi. Şu sababli taklif etilayotgan metodik yondaşuvda talabaning faoliyati tayyor bilimni özlaştiriş bilan çegaralanmaydi, balki raqamli-pedagogik muammoni aniqlaşdan boşlab asoslangan etik qaror qabul qiliş va uni refleksiv baholaşgaça bölgan jarayonni qamrab olişi nazarda tutiladi.

Dastlab talaba taqdim etilgan raqamli-pedagogik vaziyatdagi muammoni aniqlaydi va uning etik mohiyatini belgilaydi. Keyingi harakatda vaziyatga oid faktlar, axborot manbalari va manfaatdor tomonlar tahlil qilinadi. Bunda axborotning işonçliligi, şaxsiy

ma’lumotlarning daxlsizligi, mualliflik huquqi, akademik halollik va boşqa tegişli etik-huquqiy mezonlarga e’tibor qaratiladi.

Şundan söng talaba muammoni hal qilişning muqobil variantlarini işlab çiqişi va ularni belgilangan mezonlar asosida qiyoslaşi nazarda tutiladi. Muqobil yeçimlarning pedagogik maqsadga muvofiqligi, xavfsizligi, axloqiy jihatdan maqbulligi va ehtimoliy oqibatlarini hisobga oliş asosida tegişli qaror tanlanadi. Yakuniy jarayonda esa qabul qilingan qaror va bajarilgan faoliyat refleksiv tahlil qilinib, zarur hollarda uni takomillaştiriş yöllari belgilanadi.

Mazkur jarayonning mantiqiy ketma-ketligini quyidagiça ifodalaş mumkin:

***1-rasm**. Bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarida axborot texnologiyalari etikasini rivojlantirişning taklif etilayotgan metodik mexanizmi*

Uşbu mexanizmda komponentlar va pedagogik harakatlar özaro boğliq holda qaraladi. Motivatsion-aksiologik komponent muammoning etik ahamiyatini anglaşga, kognitiv komponent vaziyatni zarur bilim va mezonlar asosida tahlil qilişga, faoliyatli-amaliy komponent muqobil yeçimlarni işlab çiqiş va qaror qabul qilişga, refleksiv-baholaş komponenti esa qabul qilingan qaror hamda uning oqibatlarini qayta tahlil qilişga yönaltiriladi. Şu tariqa komponentlar metodik jarayonning bosqiçlarini aynan takrorlamaydi, balki talabaning turli pedagogik harakatlarini mazmunan ta’minlaydi.

Taklif etilayotgan mazmuniy komponentlar, metodik vositalar va pedagogik harakatlar tizimi hozirgi bosqiçda nazariy-metodik konstruksiya sifatida qaraladi. Şu sababli uning samaradorligi haqida yakuniy xulosa çiqarilmaydi. Keyingi tadqiqot bosqiçlarida komponentlarga mos mezon va indikatorlarni aniqlaştiriş, diagnostik topşiriqlarni işlab çiqiş hamda taklif etilayotgan metodik mexanizmni tajriba-sinov şaroitida tekşiriş nazarda tutiladi.

Munozara

Ilmiy manbalar tahlili bölajak boşlanğiç sinf öqituvçisining raqamli savodxonligini faqat texnologik könikmalar bilan çegaralaş yetarli emasligini körsatadi. Pedagog raqamli texnologiyadan foydalaniş bilan bir qatorda uning pedagogik, huquqiy va axloqiy oqibatlarini baholaşga ham tayyor bölişi kerak. Mahalliy tadqiqotlarda raqamli pedagogik etikaning öqituvçining axborot va muloqot madaniyati bilan boğliqligi, şuningdek, bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining raqamli va metodik tayyorgarligini özaro uyğunlaştiriş zarurligi qayd etilgan. Uşbu ilmiy qaraşlar maqolada taklif

etilayotgan komponentlarning nazariy asoslarini belgilaşga xizmat qiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda ham pedagogning raqamli kompetensiyasini etik mas'uliyat bilan boğlaş zarurligi körsatilgan. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga jadal kirib kelişi uşbu muammoning ahamiyatini yanada oşirmoqda. UNESCO tomonidan ilgari surilgan inson qadr-qimmati, şaffoflik, maxfiylik, xavfsizlik va inson nazorati tamoyillari bölajak pedagoglarning raqamli-etik tayyorgarligi mazmunini belgilaşda e'tiborga olinişi lozim.

Xulosa

Ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qiliş bölajak boşlanğiç sinf öqituvçilarining axborot texnologiyalari etikasi masalasini ularning kasbiy va raqamli tayyorgarligi bilan uzviy boğliqlikda örganiş zarurligini körsatadi.

Nazariy tahlil asosida axborot texnologiyalari etikasining motivatsion-aksiologik, kognitiv, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholaş komponentlarini ajratiş taklif etildi. Mazkur komponentlarni rivojlantiriş uçun etik dilemma, muammoli vaziyat, keys-stadi, loyiha, raqamli kontent ekspertizasi va refleksiv topşiriqlardan foydalaniş metodik jihatdan istiqbolli deb qaraladi.

Şuningdek, mazkur jarayonni motivatsion-yönaltiruvçi, kognitiv-mazmuniy, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholaş bosqiçlari asosida taşkil etiş taklif qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020.
2. Saydullayeva Sh. S. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli psixologik madaniyatini shakllantirish metodikasi. Qo‘qon DPI, 2025.
3. Alikulova B. A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishga metodik tayyorgarligining komponentlari. International Conference on Modern Development of Pedagogy and Linguistics, 2025.
4. To‘rabekova A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kognitiv-pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishning ahamiyati. Modern Science and Research, 2025.
5. Novella-García C., Cloquell-Lozano A. The ethical dimension of digital competence in teacher training. Education and Information Technologies, 2021.
6. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021.